

LIETUVOS NACIONALINIŲ SĄSKAITŲ SISTEMA

Irena Tvarijonavičiūtė
Statistikos departamento Nacionalinių sąskaitų skyriaus vedėja
Tel. (8 5) 236 4837
El. p. irena.tvarijonaviciute@stat.gov.lt

Jau beveik 20 metų Lietuvoje makroekonomikos rodikliai skaičiuojami vadovaujantis nacionalinių sąskaitų sistemos (NSS) reikalavimais ir rekomendacijomis. Nacionalinių sąskaitų sistema pripažinta kaip svarbiausia statistikos sistema finansinių ir ekonominių programų vystymui bei stebėsenai. Tai plati, nuosekli ir lanksti makroekonominių sąskaitų seka, tenkinanti analitikų poreikius, leidžianti tirti valstybės ir privataus sektoriaus veiklą, priiminėti sprendimus ir kurti ekonominę politiką.

Nacionalinės sąskaitos – tai visi ekonominiai ir finansiniai sandoriai per tam tikrą laikotarpį tarp visų ūkio subjektų (juridinių vienetų ir fizinių asmenų), sudarančių nacionalinę ekonomiką. NSS – tai suvestinė makroekonomikos statistikos sistema, atspindinti visus šalies ekonomikoje vykstančius procesus ir visų institucinių sektorių ekonominius rodiklius bei jų ryšius. NSS metodologija yra vienoda pasaulio mastu, todėl ši sistema leidžia palyginti tarpusavyje bet kurios pasaulio šalies duomenis.

Mūsų šalyje NSS pradėta diegti 1992 m. Iš pradžių taikyta pasaulinė 1993 m. nacionalinių sąskaitų sistemos (1993 NSS) metodologija, tačiau netrukus, siekiant integruotis į Europos Sąjungą, buvo pradėta vadovautis panašia definicijų, apskaitos taisyklių ir klasifikacijų atžvilgiu 1995 m. Europos nacionalinių ir regioninių sąskaitų sistema (ESS'95).

Pastarąjį dešimtmetį ekonominės aplinkos, ypač finansų rinkos pokyčiai paskatino vėl peržiūrėti ir atnaujinti 1993 NSS, siekiant užtikrinti naujų reiškinų nuoseklų ir visapusišką atspindėjimą sistemoje. Nacionalinių sąskaitų sistemą jau 1993 m. (1993 NSS) patobulino ir priėmė penkių tarptautinių organizacijų (JTO, TVF, Eurostato, EBPO, Pasaulio banko) ekspertai. Pirmą kartą leidinys „Standartizuota nacionalinių sąskaitų sistema“ buvo išleistas 1992 m. Europos ekonominio bendradarbiavimo organizacijos. Po to ji buvo atnaujinta, 1968 m. Jungtinių Tautų Statistikos komisijai išleidus „Nacionalinių sąskaitų sistemą“.

Mandatą 1993 m. metodologijai atnaujinti 2003 m. kovo 4–7 d. 34-ojoje sesijoje suteikė JT Statistikos komisija. Šiame etape buvo siekiama, kad

metodologijos atnaujinimas neturėtų iš esmės pakeisti sistemos. Svarbiausia pasiekti metodologinį nuoseklumą tarp NSS ir kitų makroekonominės (finansų) statistikos standartų, pataisant mokėjimų balanso ir valstybės finansų statistikos vadovus, o kur galima – juos dar patobulinti. Taip pat buvo ketinta atkreipti dėmesį ir į paskutinius tarptautinio verslo apskaitos standartus.

Programą parengė Tarpinstitucinė nacionalinių sąskaitų darbo grupė (TINSDG, angl. ISWGNA), kurią sudarė tų pačių 5 tarptautinių organizacijų atstovai, kaip ir atnaujinant 1993 NSS. TINSDG buvo atsakinga už vadovavimą projektui ir procesų koordinavimą. Galutiniams sprendimams priimti prie TINSDG buvo sukurta Ekspertų patariamoji grupė (EPG), kurią sudarė 5 tarptautinių organizacijų atstovai ir 20 nacionalinių sąskaitų ekspertų iš viso pasaulio. Šios Ekspertų patariamiosios grupės nariu būti teko garbė ir Lietuvos atstovei – šio straipsnio autorei.

Šešerių metų darbas buvo sėkmingas ir JT Statistikos komisija 2008 m. vasario 26–29 d. 39-ojoje sesijoje patvirtino atnaujintos 1993 NSS, įvardytos 2008 NSS, pirmąjį tomą, o 2009 m. 40-tojoje sesijoje – ir antrąjį tomą. Būtina pažymėti, kad 2008 NSS leidinys beveik padvigubėjo, nes buvo papildytas naujais skyriais ir naudingais aprašais.

Parengtą ir redaguotą leidinį anglų kalba planuojama išleisti 2009 m. rugpjūčio mėn. Po to, siekiant palengvinti sistemos diegimą pasaulyje, jis bus išverstas į kitas pagrindines JT kalbas. Tačiau ir dabar jį galima rasti Jungtinių Tautų Statistikos komisijos interneto svetainėje.

Toliau yra atnaujinami mokėjimų balanso ir valstybės finansų statistikos vadovai bei Europos nacionalinių ir regioninių sąskaitų sistema (ESS'95). Šioms skirtingoms sistemoms suderinti per pastarąjį dešimtmetį buvo skirtas ypatingas dėmesys.

Nacionalinių sąskaitų sistemos diegimo Lietuvoje pradžia 1991–1992 m. buvo nelengva. Šalyje nebuvo įvestos nacionalinės valiutos, metinė infliacija siekė šimtus kartų, dar nebuvo mokėjimų balanso, atspindinčio sandorius su užsieniu, ir pan.

Atkūrus nepriklausomybę ir Lietuvai pasukus laisvos rinkos kūrimo keliu, suiro buvusios ištisinės apskaitos tradicijos. Nauji ekonomikos reiškiniai ir noras įsilieti į pasaulio bendriją reikalavo pakeisti senas materialaus produkto sistemos taisykles ir išplėsti apskaitą visoms paslaugoms ir kitiems sandoriams, kurie ankstesnėmis sąlygomis nebuvo statistiškai tiriami. Keitėsi klasifikatoriai. Bet pirmiausia svarbu buvo pamatyti ir atspindėti privatizavimo įtaką ekonomikai. Šis prasidėjęs procesas sukėlė daug sunkumų statistikai. Suskilo stambios įmonės ir vietoje jų kūrėsi mažos įmonėlės, kurių veikla dažnai buvo nepastovi ir trumpalaikė. Tuo pat metu didėjo nedarbas arba žmonės, susiradę sau užsiėmimą, užsidirbdavo neregistruotų pajamų. Įmonės taip pat nerodė visų pajamų. Šie reiškiniai kėlė daug problemų statistikai, nes dauguma smulkaus verslo atstovų nepatekdavo į statistinius tyrimus arba patekdavo jau su kita veikla ir todėl nuolat kito ekonominių veiklų struktūra. Dėl visų minėtų priežasčių buvo sunku įvertinti mūsų šalies ekonomikos būklę. Reikėjo daug konsultuotis ir mokytis įvertinti tai, ko paprastai apskaitoje nematyti. Taip pat reikėjo laipsniškai tobulinti įvairių sričių ekonominę statistiką, pritaikyti tarptautinius apskaitos standartus ir įgyvendinti NSS metodologinius reikalavimus.

Daug dėmesio ir pagalbos sulaukėme iš tarptautinių organizacijų – EBPO ir TVF. Vėliau ir iš Europos Bendrijų statistikos biuro (Eurostato). Buvo organizuojami seminarai, rengiami kursai, kuriuose dalyvavo ir Statistikos departamento Nacionalinių sąskaitų skyriaus darbuotojai. Pagal Šiaurės šalių Ministrų Tarybos programą 1995 m. taip pat teko stažuotis Norvegijos ir Švedijos statistikos tarnybose.

Tačiau sunkiausia užduotis buvo ir tebėra įvertinti neapskaitytos ekonomikos dalį. Vienas iš geriausiai ekonomikos lygį apibūdinančių sistemos rodiklių – bendrasis vidaus produktas (BVP) – turi būti išsamus ir realus. Pačioje rinkos ekonomikos pradžioje privatizavimas, smulkaus verslo kūrimas buvo reiškiniai, sukėlę daug problemų statistikai. Masiškai išsiplėtė statistinio stebėjimo vienetų, tai yra ūkio subjektų, skaičius, o kartu ir į statistikos tyrimus nepatenkančios veiklos dalis. Nemaža privataus sektoriaus dalis priklausė oficialiai neapskaitomai („šešėline“) ekonomikai, daugelis veikiančių įmonių oficialiai rodė tik dalį gautų pajamų, padidindamos ir turėtas išlaidas. Nežinant tikslaus veikiančių įmonių skaičiaus, ataskaitas pateikiant maždaug vos pusei registre įrašytų įmonių, o likusiųjų dalies veiksnumą sunkiai nustatant, tiksliai įvertinti skirtingos veiklos indėlių į BVP buvo beveik neįmanoma.

Esant tokiai situacijai, Statistikos departamentas kreipėsi į Pasaulio banką prašydamas techninės pagalbos kelioms statistikos sritims tobulinti, tarp jų ir neapskaitytos ekonomikos dydžiui nustatyti. Pasaulio bankui skyrus finansavimą, 1996 m. pirmą kartą Lietuvoje buvo atlikti keleto sričių neapskaitytos ekonomikos įvertinimo tyrimai. Panašūs tyrimai buvo pakartoti 2003 m. Tyrimų rezultatai leido identifikuoti veiklos rūšis ir nustatyti nuslėptų ar neapskaitytų pajamų dalį ir patikslinti BVP bei jo struktūrą. Skelbiamame BVP neapskaitytos ekonomikos dalis yra nuolat įvertinama. Tačiau nelegalios veiklos dalis kol kas nėra įskaityta į BVP, nors tokie vertinimai ir atlikti. Pagal Europos Sąjungos reglamentus tai turėtų būti padaryta, todėl artimiausiais metais nelegali veikla bus integruota į nacionalinių sąskaitų sistemą.

Šiuo metu nacionalinių sąskaitų sistema Lietuvoje iš esmės jau yra įdiegta. Tačiau tobulinama ir toliau, laikantis visų sistemos reikalavimų, tarptautinių organizacijų ekspertų patarimų ir remiantis užsienio šalių patirtimi. Vadovaujamesi siūlomais vertinimo metodais, pritaikome juos mūsų sąlygoms. Kasmet tobulinant skirtingų statistikos sričių tyrimus, taip pat atsirandant papildomiems duomenų šaltiniams, išskyla būtinybė peržiūrėti paskutiniųjų metų vertinimus, norint išlaikyti statistinį makroekonomikos rodiklių nuoseklumą ir palyginamumą su ankstesniaisiais laikotarpiais. 1996 m. Lietuvą, kaip ir kitas Vidurio ir Rytų Europos šalis, pripažinus kandidatė į ES, į nacionalinę teisę teko perkelti nemažai Europos Sąjungos teisės aktų, todėl intensyviai dirbant su Eurostatu buvo patobulinti keleto sričių makroekonomikos rodiklių vertinimo metodai. Eurostato projektų dėka į Lietuvos nacionalinių sąskaitų sistemą buvo integruota nemažai sudėtingų rodiklių, kurie mūsų šalyje rengiami nebuvo, o kai kuriems ir dabar nėra tiesioginių duomenų šaltinių. Todėl statistinė informacija yra labai dažnai peržiūrima ir tikslinama, siekiant įvairių laikotarpių rodikliams pritaikyti bendrą metodiką.

Lietuvos NSS kūrimo, jos struktūros ir revizavimo tvarkai nustatyti 2001 m. gegužės 16 d. buvo priimtas Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 569 „Dėl Europos nacionalinių ir regioninių sąskaitų sistemos diegimo“. Tai padėjo sutelkti įvairių institucijų darbą ir pastangas rengiant makroekonomikos statistiką. Todėl mūsų šalies makroekonominių rodiklių laiko eilutės pagal Europos Sąjungos Tarybos reglamento Nr. 2223/96 dėl Europos nacionalinių ir regioninių sąskaitų sistemos diegimo Bendrijoje (ESS'95) reikalavimus ir ESS'95 duomenų perdavimo Eurostatui programą (Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas Nr. 1392/2007) yra metodiškai palyginamos nuo 1995 m.

Šalia valstybės mastu rengiamų rodiklių, siekiant pateikti regionų plėtrą apibūdinančius rodiklius, nuo 1998 m. pradėtas skaičiuoti regioninis bendrasis vidaus produktas. Pateikiami duomenys apie 10 apskričių indėlį į šalies BVP ir regioninio BVP dalis, tenkanti vienam gyventojui. Yra įvertintos laiko eilutės nuo 1995 m.

Be pagrindinių šalies makroekonominių rodiklių, nemažas dėmesys nacionalinių sąskaitų sistemoje yra skiriamas ir valdžios sektoriaus statistikai. Pirmiausia tai yra svarbu dėl ES valstybių narių pasirašytos Maastrichto sutarties, apibrėžiančios kriterijus, kad šalys racionaliai valdytų valstybės finansus ir nedidintų naštos valstybės ekonomikai labai didelėmis išlaidomis viešosioms paslaugoms. Buvo sutarta, kad valdžios sektoriaus deficitas neturėtų viršyti 3 proc. bendrojo vidaus produkto, o skola – 60 proc. BVP.

Šiuos reiškinius stebėti Europos Komisija (Eurostatas) du kartus per metus (balandžio ir spalio 1 d.) renka pažymą apie valstybių narių valdžios sektoriaus deficitą (ar perteklių) ir skolos būklę, ir sprendžia, ar nereikia taikyti perviršinio deficito procedūrų. Tai buvo viena iš sąlygų stojant į ES. Lietuva tokią pažymą pradėjo teikti nuo 1998 m.

Be minėtos pažymos Eurostatui yra teikiama labai daug kitos statistikos apie valdžios sektoriaus rodiklius. Per pastarąjį dešimtmetį Europos Parlamentas ir Taryba išleido apie dešimt teisės aktų, įpareigojančių rengti ir teikti metinius ir ketvirtinius valdžios sektoriaus nefinansinių ir finansinių sąskaitų bei balansų rodiklius pagal subsektorius.

Rengiant šią statistinę informaciją, reikšmingas vaidmuo tenka ir Finansų ministerijai. Ministerijos specialistai kaip lygiaverčiai partneriai dalyvauja rengiant minėtą statistiką. 2002 m. gegužės 21 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarime Nr. 702

„Dėl Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės funkcijų“ yra numatyta, kad pažymą apie valdžios sektoriaus deficitą (ar perteklių) ir skolos būklę rengia Finansų ministerija ir Statistikos departamentas. Taip pat ministerijos Išdo departamento rengiama nacionalinio biudžeto apyskaita, kurioje pateikiama valstybės ir savivaldybių biudžetų finansinės atskaitomybės informacija, yra vienas iš pagrindinių informacijos šaltinių rengiant centrinės valdžios ir vietos valdžios nacionalinių sąskaitų tiek bendruosius, tiek pagal valdymo funkcijų klasifikatorių rodiklius. Ne mažiau svarbi yra informacija iš Turto valdymo departamento apie išleistus vertybinius popierius, gautas ir prisiimtas paskolas, priskaičiuotas palūkanas, suteiktas garantijas kitiems ūkio subjektams ir pan. Tokios informacijos rengimas laipsniškai tobulėjo su augančiu visuomenės poreikiu ir pagal išleidžiamus Europos Sąjungoje reglamentus.

Dabar, jau turėdami didelę darbo patirtį galime drąsiai sakyti, kad Lietuvos makroekonomikos rodikliai nuo 1995-ųjų yra visiškai palyginami su kitomis šalimis. Nacionalinių sąskaitų specialistai, turėdami ilgesnę nei 16 metų darbo patirtį, visada jaučia didelę atsakomybę skelbdami tiek teigiamą, tiek neigiamą ir plačiai visų aptarinėjamą statistinę informaciją apie Lietuvos ekonomikos augimo tempą, bendrąjį vidaus produktą ir jo struktūrą, taip pat apie ne visada teigiamai kintantį valdžios sektoriaus deficitą ir kt. Taip pat Statistikos departamentas sėkmingai dalyvauja ir Europos palyginimų programoje, kur tarptautiniam palyginamumui visų Europos šalių BVP vienam gyventojui yra perskaičiuojamas perkamosios galios standartais. Teikiami ir rodikliai (BNP, PVM svertinis tarifas ir kt.) įmokoms į Europos Sąjungos nuosavus išteklius apskaičiuoti. Todėl mūsų sukaupta patirtis leidžia sėkmingai atstovauti Lietuvai makroekonomikos statistikos srityje.